

B. Testování hypotéz a oblasti spolehlivosti v jednorovnicovém modelu

B1. Testování jednoho regresního koeficientu

Z předchozích již odvozených vztahů víme, že platí :

$$SSE = e'e = \varepsilon' M \varepsilon$$

kde $M = I_T - X(X'X)^{-1}X'$ je **idempotentní matice** mající hodnotu $T - k$, neboť – jak praví příslušná věta z lineární algebry – hodnota idempotentní matice je rovna její stopě.

Vzhledem k tomu, že v klasickém normálním lineárním regresním modelu je vektor náhodných složek ε normovaným normálním vektorem, každá $\varepsilon_j \approx N(0, \sigma^2)$ pro $j = 1, 2, \dots, T$, je **SSE idempotentní kvadratickou formou o hodnotě $T - k$** , (přesněji řečeno: kvadratickou formou s idempotentní maticí M). Platí tedy, že:

Výraz (kvadratická forma s náhodnými proměnnými) $\frac{SSE}{\sigma^2}$ je rozdělen jako χ_{T-k}^2 neboli že výraz SSE je rozdělen jako $\sigma^2 * \chi_{T-k}^2$.

Víme, že pro odhad rozptylu platí vztah $s^2 = \hat{\sigma}^2 = \frac{SSE}{(T - k)}$; a proto tedy výraz $\frac{s^2}{\sigma^2}$ je rozdělen jako $\frac{\chi_{T-k}^2}{(T - k)}$.

Uvažujme dále podíl

$$\frac{b_j - \beta_j}{s_{b_j}} = \frac{(b_j - \beta_j)}{\frac{s_{b_j}}{\sigma_{b_j}}}, \text{ kde}$$

s_{b_j} je odhadnutá směrodatná odchylka parametru b_j , pro který je $s_{b_j} = s \cdot \sqrt{v^{jj}}$, kde $\sqrt{v^{jj}}$ označuje druhou odmocninu z prvku ležícího na j -tém místě hlavní diagonály matice $(X'X)^{-1}$. Výraz na pravé straně v čitateli má normované normální rozdělení $N(0,1)$, zatímco proměnná ve jmenovateli má charakter „ $\frac{s}{\sigma}$ “,

což je druhá odmocnina náhodné veličiny mající $\frac{\chi_{T-k}^2}{(T - k)}$ rozdělení.

V důkazu **Věty 2** jsme ukázali, že lineární forma $b - \beta = (X'X)^{-1}X'\varepsilon$ je nezávislá na kvadratické formě $SSE = e'e = \varepsilon'M\varepsilon$. To vyplývá ze skutečnosti, že součin matic obou těchto forem, tj.

$$M = I_T - X(X'X)^{-1}X' \quad \text{a} \quad N = X(X'X)^{-1}X' \quad \text{dává nulovou matici :}$$

$$M.N = (I_T - X(X'X)^{-1}X')(X(X'X)^{-1}X') = 0.$$

Proto je lineární forma $b - \beta$ nezávislá také na veličině $\frac{s}{\sigma} = \sqrt{\frac{SSE}{\sigma^2(T-k)}}$.

Odtud je zřejmé, že **veličina** $\frac{b_j - \beta_j}{s_{bj}}$ **má rozdělení** t_{T-k} , **tj. Studentovo t-rozdělení o** $T - k$ **stupních volnosti**. (poznamenejme, že tato statistika je vhodná i pro malé výběry tj. pro $T < 30$)

Uvedený výsledek je též základem pro možnost testování hypotézy, že $\beta_j = \beta_j^*$ pro nějakou konkrétní hodnotu β_j^* s použitím Studentova t-rozdělení resp. následně pro konstrukci intervalu spolehlivosti pro parametr β_j . Parametr β_j je zřejmě střední hodnotou normálně rozděleného b_j .

(Test hypotézy i konstrukce intervalu spolehlivosti je obdobná jako při odhadu neznámé střední hodnoty výběrového průměru T nezávislých stejně a normálně rozdělených náhodných veličin při stejném ale neznámém rozptylu).

Jako zvláštní případ se hypotéza verbálně vyjádřená jako „*y se nemění, když x_j se mění*“ vyjádří jako hypotéza, že podmíněná střední hodnota y není ovlivněna hodnotou x_j , což je ekvivalentní hypotéze, že $\beta_j = 0$

Tzv. **t-poměr** $\frac{b_j}{s_{bj}}$ je právě statistikou vhodnou pro testování uvedené hypotézy:

Překročí-li (z empirických hodnot spočtený) **t-poměr** (teoretickou) **kritickou hodnotu t-rozdělení o** $T - k$ **stupních volnosti na hladině významnosti** α (např. $\alpha = 0,05$), **zamítáme s pravděpodobností** $(1 - \alpha)$ - neboli $100 * (1 - \alpha)\%$ - nulovou **hypotézu o** (skutečné) **nulové hodnotě regresního koeficientu** β_j^1 . Jinými slovy to znamená, že – s toutéž pravděpodobností posuzováno – je j -tá vysvětlující proměnná do regresní rovnice zařazena oprávněně.

¹ Porovnání provedeme pomocí tabulek Studentova rozdělení, ve kterých kritické hodnoty $t_n(\alpha)$ nalezneme v závislosti na hladině významnosti α a počtu stupňů volnosti $T - k$ (rozdíl mezi počtem pozorování a počtem vysvětlujících proměnných). Lze přirozeně použít také příslušnou softwarovou podporu (zpravidla procedura **tinvt**)

B2. Testování více než jednoho regresního koeficientu

Uvažujme dále hypotézu o celém vektoru β ve tvaru $\beta = \beta^*$. Tato hypotéza odpovídá vyšetření otázky, zda celá skupina zahrnutých vysvětlujících proměnných nabude určených (hypotetických) hodnot.

Nejčastějším testovaným případem bývá hypotéza vyjádřená ve tvaru

$$\beta = 0$$

což odpovídá vyšetřování, zda skupina použitých vysvětlujících proměnných (vzata jako celek) se vyznačuje statisticky významným přínosem pro vysvětlení závisle proměnné (pro hypotetické hodnoty to znamená podmínku $\beta^* = 0$).

Poznámka Je užitečné říci, že v přímé podobě se takovýto test sice aplikuje velmi často, avšak jeho vypovídací hodnota není zvláště u ekonomických regresních vztahů příliš vysoká. Opačné zjištění (tj. nevýznamnost všech zahrnutých vysvětlujících proměnných) je poměrně vzácné, zvláště v případech, kdy regresní rovnice obsahuje větší (cca více než 3) počet vysvětlujících proměnných.

Pro praxi užitečnějším nasazením tohoto testu je případ, kdy testujeme významnost určité podskupiny z celého souboru vysvětlujících veličin (tzn. v počtu 2 až T-1). Zde má obdobně konstruovaný test svůj význam mj. proto, že můžeme variantně zkoumat přínos různých podskupin vysvětlujících proměnných.

Přes toto konstatování (a pro jednoduchost) formulujeme test v původní podobě pro k vysvětlujících proměnných:

Je patrné, že test hypotézy $\beta = \beta^*$ (nejčastěji $\beta = 0$) bude založen na rozdílu $b - \beta^*$, tedy na rozdílu vypočtené a domnělé (hypotetické) hodnoty.

Za předpokladu platnosti nulové hypotézy $H_0 : \beta = \beta^*$ bude platit, že

$$b - \beta^* = b - \beta = (X'X)^{-1} X' \varepsilon$$

V konstrukci testu využijeme statistiku

$$Q = (b - \beta^*)' X' X (b - \beta^*)$$

Za předpokladu platnosti H_0 (tj. pokud platí hypotéza $\beta = \beta^*$), dostaneme

$$Q = \varepsilon' X (X' X)^{-1} X' X (X' X)^{-1} X' \varepsilon = \varepsilon' X (X' X)^{-1} X' \varepsilon = \varepsilon' [I_T - M] \varepsilon = \varepsilon' N \varepsilon$$

kde opět $M = I_T - X (X' X)^{-1} X'$ a $N = X (X' X)^{-1} X'$,

---

² Připomeňme, že β jsou skutečné (a neznámé), β^* námi předpokládané (hypotetické) a $b = \hat{\beta}$ vypočtené (odhadnuté) hodnoty regresních koeficientů – odhadnuté hodnoty přitom závisí na užití odhadové procedury.

B2a) Víme již, že $N = I_T - M$ je **idempotentní matice** a že její hodnost je

$$h[N] = \text{tr}[N] = \text{tr}[X(X'X)^{-1}X'] = \text{tr}[X'X(X'X)^{-1}] = \text{tr}I_k = k$$

Tedy Q je **kvadratická forma v proměnných ε s idempotentní maticí N o hodnosti k** obsahující náhodné veličiny s normálním rozdělením $\varepsilon \approx N(0, \sigma^2)$ (Zdůrazněme, že tak je tomu pouze za předpokladu platnosti nulové hypotézy $\beta = \beta^*$).

Stejně tak z předchozího víme, že za platnosti téže hypotézy $\beta = \beta^*$ bude veličina $Q = (b - \beta^*)'X'X(b - \beta^*)$ rozdělena jako $\sigma^2 \cdot \chi^2_k$ a následně výraz

$$\frac{(b - \beta^*)'X'X(b - \beta^*)}{k} = \frac{Q}{k} = \frac{\varepsilon'N\varepsilon}{k} \quad \text{bude mít rozdělení} \quad \frac{\sigma^2 \cdot \chi^2_k}{k}.$$

B2b) Z **Věty 2** dále víme, že výraz $SSE = e'e$ (součet čtverců reziduí) lze zapsat jako $SSE = \varepsilon'M\varepsilon$ a že je představován **kvadratickou formou v proměnných ε s maticí M , která je symetrická a idempotentní a má hodnost $T - k$** .

V důsledku toho má výraz $SSE = e'e = \varepsilon'M\varepsilon = \varepsilon'[I_T - X(X'X)^{-1}X']\varepsilon$ rozdělení

$$\sigma^2 \cdot \chi^2_{T-k} \quad \text{a tedy výraz} \quad \frac{SSE}{T-k} = \frac{\varepsilon'M\varepsilon}{T-k} \quad \text{má rozdělení} \quad \frac{\sigma^2 \cdot \chi^2_{T-k}}{T-k}.$$

Konečně víme, že

$$M \cdot N = M[I_T - M] = M - M^2 = M - M = 0_T.$$

a tedy, že kvadratické formy Q a SSE jsou lineárně nezávislé (v důsledku **ortogonality matic M a N**).

Lze tedy vyslovit tvrzení umožňující otestovat významnost celého souboru vysvětlujících proměnných jako celku pomocí F -rozdělení (odvozeného jako podíl dvou nezávislých náhodných veličin majících χ^2 -rozdělení dělených svými stupni volnosti).

Tvrzení Za platnosti nulové hypotézy $\beta = \beta^*$ bude **podílová veličina**

$$\frac{Q/k}{SSE/(T-k)}$$

rozdělena jako $F^k_{(T-k)}$, tedy **bude mít Fisher-Snedecorovo rozdělení** o k a $T - k$ stupních volnosti.

Toto tvrzení je základem pro testování hypotézy $\beta = \beta^*$, založíme-li tento test na F -rozdělení. Je zřejmé, že v tomto případě je adekvátní jednostranný test a že oblast zamítnutí nulové hypotézy bude tvořena vysokými hodnotami podílu

$$(A) \quad \frac{Q/k}{SSE/(T-k)} = \frac{(b - \beta^*)'X'X(b - \beta^*)/k}{e'e/(T-k)} = \frac{\varepsilon'N\varepsilon/k}{\varepsilon'M\varepsilon/(T-k)}$$

kteřé takto odpovídají vysokým hodnotám Q tj. velkým odchylkám b od β^* .

Je zřejmé, že čím je rozdíl $b - \beta^*$ větší, tím je čítecel v předchozích výrazech (A) větší a (empiricky spočtená) F -statistika nabývá větší hodnotu – tento případ mluví proti platnosti hypotézy $b = \beta^*$ ve prospěch alternativy $b \neq \beta^*$.

Jestliže má nulová hypotéza (nejčastější) tvar $\beta^* = 0$, lze psát výrazy v čitateli ve tvaru

$$\frac{b' X' X b}{k} = \frac{(Xb)' X b}{k} = \frac{\hat{y}' \hat{y}}{k},$$

neboli jde o skalární součin vyrovnaných hodnot. Čím je tento skalární součin větší, tím (při neměnicích se hodnotách reziduí e a jejich skalárního součinu $e'e$) je větší pravděpodobnost zamítnutí nulové hypotézy (o nulových hodnotách β^* nebo jinými slovy o nevýznamnosti zvolených vysvětlujících proměnných jako celku).

Poznámka Všimněme si, že rozdělení výrazu SSE není nijak závislé na hypotetické hodnotě vektoru β^* . Jmenovatel výrazu (A) má tedy vždy χ^2 -rozdělení, zatímco čítecel má χ^2 -rozdělení pouze tehdy, platí-li nulová hypotéza $\beta = \beta^*$.

Podíl $\frac{Q}{SSE}$ se používá i v definici koeficientu determinace jako ústřední v ekonometrii používané míry pro vyjádření shody modelu s pozorovanými daty (tzv. „goodness of fit“ testy)

Koeficient determinace (jako vůbec nejčastěji v ekonometrii užívaná míra shody modelu s daty) je definován vztahem

$$R^2 = 1 - \frac{e'e}{y'y} = \frac{\hat{y}' \hat{y}}{y'y} = \frac{b' X' X b}{y'y}$$

pokud předpokládáme, že vysvětlovaná veličina y má nulovou střední hodnotu (jinak je třeba výrazy o střední hodnoty upravit).

Koeficient R^2 lze tedy interpretovat jako **podíl součtu čtverců (centrovaných) vyrovnaných hodnot a součtu čtverců pozorovaných hodnot (závisle proměnné)**.

„Tradičně“ bývá koeficient determinace uváděn v těchto dvou zápisech:

$$R^2 = 1 - \frac{SSE}{SST} = \frac{SSR}{SST}, \quad \text{kde}$$

SSR - **regresní součet čtverců** [**regression sum of squares**]

SST - **celkový součet čtverců** [**total sum of squares**]

SSE - **chybový součet čtverců** [**error sum of squares**].

Statistickou významnost koeficientu R^2 lze testovat pomocí podílu

$$F_{R^2} = \frac{R^2 / k}{(1 - R^2) / (T - k)}$$

Je-li tento podíl větší než teoretická (v tabulkách uvedená) teoretická hodnota F^* na zvolené hladině významnosti při daných stupních volnosti, zamítneme nulovou hypotézu o nevýznamnosti R^2 ve prospěch tvrzení, že R^2 je v kontextu uvažované regresní rovnice dostatečně vysoký.

Jak známo, s přidáním každé nové vysvětlující proměnné k souboru již existujících vysvětlujících veličin nemůže hodnota R^2 klesnout, ať je přidávána $k+1$ -tá vysvětlující veličina statisticky významná či ne. Z tohoto důvodu má pro posuzování hodnot R^2 u dvou různých specifikací regresních rovnic pro tutéž vysvětlovanou proměnnou vliv počet vysvětlujících proměnných v uvažovaných specifikacích.

Vyjádříme-li totiž (při centrovaných hodnotách vysvětlované proměnné) výrazy vyskytující se v F -statistice jako

$$R^2 = \frac{b' X' X b}{y' y} = \frac{Q}{y' y} \qquad 1 - R^2 = \frac{e' e}{y' y} = \frac{SSE}{y' y}$$

pak zřejmě

$$\frac{R^2 / k}{(1 - R^2) / (T - k)} = \frac{\frac{Q}{y' y \cdot k}}{\frac{SSE}{y' y (T - k)}} = \frac{Q / k}{SSE / (T - k)} = F_{R^2}$$

Znamená to tedy, že testovací statistikou konvenčního F – testu vlastně přímo testujeme statistickou významnost koeficientu determinace R^2 .